

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВ

Гах Ірина Степанівна

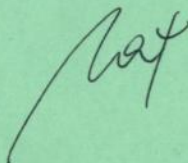
УДК 7.048:246.5 (477)

**Храмовий вітраж Галичини
кінця ХІХ - початку ХХ ст.: західноєвропейський контекст
(становлення, художні особливості, проблеми реставрації)**

спеціальність 17.00.06 - декоративно-прикладне мистецтво

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Львів 2006

145.43 (4Ук)5-699

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00761947 (Y)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії і теорії мистецтва Львівської національної академії мистецтв Міністерства освіти і науки України.

15/249

Науковий керівник: Стельмащук Галина Григорівна – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри історії і теорії мистецтва Львівської національної академії мистецтв

Офіційні опоненти: Чугай Раїса Володимирівна – доктор мистецтвознавства, професор, старший науковий співробітник відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАНУ

Слободян Олег Олексійович – кандидат мистецтвознавства, доцент, в.о. професора Косівського державного інституту прикладного і декоративного мистецтва

Провідна установа: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Р.Рильського НАН України, м.Київ

Захист відбудеться «8» червня 2006 р. о «15» годині на засіданні Спеціалізованої вченої ради Д 35.103.01 у Львівській академії мистецтв (79011, Львів - 11, вул.Кубійовича 38).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівської академії мистецтв (79011, Львів - 11, вул.Кубійовича 38).

Автореферат розіслано «6» травня 2006 р.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради
доктор мистецтвознавства,
професор

В.А.Овсійчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Храмовий вітраж Галичини кін. XIX – поч. XX ст. є малодослідженим явищем в українському мистецтвознавстві. Кольорові вікна із сюжетними зображеннями були характерними для архітектури західної християнської традиції, що підтверджується великою кількістю цих творів у костюлах Англії, Франції, Німеччини, Австрії, Польщі, Чехії та інших західно- та центральноєвропейських країн. Галицькі церковні вітражі кін. XIX – поч. XX ст. – своєрідне мистецьке явище, специфічність якого зумовлена творчістю українських художників-вітражистів, роботами відомих західноєвропейських вітражних фірм, впливами західноєвропейського мистецтва творення кольорових сюжетних вікон у спорудах сакрального призначення.

Актуальність дослідження зумовлена станом дослідження проблем, необхідністю поглибленого висвітлення історії розвитку вітчизняного листового (вітражного) скловиробництва, його впровадження у галицьку храмову архітектуру в період Середньовіччя, XVI – XVIII ст., та появу церковного сюжетного вітража наприкінці XIX – поч. XX ст. у Галичині, уточнити цілий ряд історичних даних щодо робіт європейських майстерень на території Галичини, розкрити творчість художників-вітражистів. На сьогоднішній день цей вид мистецтва є актуальним і, практично, у всіх старих (відновлених) та новозбудованих храмових спорудах встановлюються нові вітражні вікна, а також проводяться реставрації старих вітражів. Окремі джерела розкривають деякі аспекти теми дослідження: Чегусова З. [вітраж] // Мистецтво України. – Т. I. – К. Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 1995. – С. 335-336; Грималюк Р. Вітражі Петра Холодного. Дзвін. – Львів, 1991. № 11. – С.150-154; Грималюк Р. Вітражі Львова другої половини XIX – початку XX ст.: Автор. дис. кан. наук. 17.00.06. – Львів, 1996.; Грималюк Р. На порозі нового тисячоліття... // Збірн. матеріали україно-польського наукового семінару "Історична, мистецька та архітектурна спадщина Жовкви: проблеми охорони, реставрації та використання. – Жовква, 1998. – С.129-132 – варіант публікації: Народознавчі зошити. №5 (29) – Львів, 1999. – С. 757-758; Смирнов Ю. Реставрація римо-католицького собору у Львові в 1892-1899 роках // Матеріали наук. конференції "Історія релігії в Україні". Кн.ІІ. – Львів: Логос, 1999. – С. 138-143; Тищенко Г. Пронин А. Вітражі в Україні // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті: Мистецтвознавство. – Харків 2001-02. – С. 64-75; Грималюк Р. Вітражі Львова. – Львів, 2004. Згадані праці щодо історії вітражу кін. XIX – поч. XX ст. підтвердили доцільність розгляду цих проблем у контексті загальноєвропейських історичних та культурологічних досліджень, а глибше і ширше вивчення відповідатиме першочерговим завданням сучасного мистецтвознавства, яке спрямовує свої зусилля на об'єктивне, достовірне, науково обгрунтоване висвітлення історії європейської, а зокрема – української культури. Храмові сюжетні чи орнаментальні композиції з скла, їх існування у храмовій архітектурі на території Галичини на сьогодні в українському мистецтвознавстві не

були предметом окремого дослідження. Не розкрито становлення цього виду монументального мистецтва у період Середньовіччя, XVI – XVIII ст. наприкінці XIX та на поч. XX ст. Висвітлення творчості галицьких художників кін. XIX – поч. XX ст. та діяльності відомих західно- та центральноєвропейських фірм у мистецтві творення храмового вітражу на Галичині практично не розглядалось. На вказаних територіях збережена найбільша кількість пам'яток костельного та церковного вітража кін. XIX – поч. XX ст., тому необхідно не лише дослідити його розвиток, але й розробити методику проведення реставраційних, профілактичних заходів щодо їх збереження.

Мета дослідження: висвітлити становлення та основні етапи розвитку галицького вітражного мистецтва кін. XIX – поч. XX ст., звернувши особливу увагу на його стильові особливості та спорідненість з тогочасними західно- та центральноєвропейськими художніми течіями. Подати методику проведення реставраційних та оновлювальних робіт у галузі храмового вітражу, які підтверджені власним досвідом роботи.

Характер мети зумовив цілий **ряд завдань**, основними з яких є:

- 1) зібрати та систематизувати архівні та історичні матеріали стосовно вітражного мистецтва Галичини кін. XIX – поч. XX ст.;
- 2) опрацювати літературні, історичні та іконографічні джерела у яких йдеться про листове (вітражне) скловиробництво та його використання у церковному вітражі;
- 3) дослідити доступні для вивчення найхарактерніші збережені пам'ятки вітражного храмового мистецтва Галичини кін. XIX – поч. XX ст.;
- 4) висвітлити діяльність провідних фірм Австрії, Німеччини, Польщі на території Галичини у визначений хронологічними рамками дослідження автора;
- 5) виявити закономірність розвитку західноукраїнського храмового вітража в останні десятиліття XIX – поч. XX ст.;
- 6) простежити взаємовпливи східної та західної християнських традицій у галузі храмового вітража;
- 7) провести мистецтвознавчий аналіз пам'яток храмових вітражів мистецтва кін. XIX – поч. XX ст.; зокрема, творів українських художників М.Сосенка, Ю.Буцманюка, П.І.Холодного;
- 8) розглянути основні технологічно-технічні прийоми виготовлення та реставрації сюжетних храмових вітражів;
- 9) запропонувати програму збереження пам'яток вітражного мистецтва кін. XIX – поч. XX ст. на території Галичини.

Об'єкт дослідження – вітражі у спорудах сакрального призначення Галичини кін. XIX – поч. XX ст., виконані в матеріалі західноєвропейськими фірмами Німеччини, Австрії та Польщі, творчість тогочасних художників-вітражистів. Предметом дослідження виступають процеси формування храмового вітражу як художнього явища, його художні особливості та проблеми реставрації пам'яток храмового вітражного мистецтва кін. XIX – поч. XX ст. на території Галичини в

контексті історії європейської художньої культури.

Хронологічні межі дослідження зумовлені наявністю фактичного матеріалу й охоплюють останні п'ятнадцять років XIX та першу третину XX ст., що підтверджується сигнатурами та архівними чи історичними документами. З метою ґрунтовнішого висвітлення теми робимо екскурси у віддаленіші історичні періоди.

Територіальні межі дослідження визначені історичною територією Галичини, яка входила до складу Польщі (1349-1872, 1918-1939), Австро-Угорщини (1872-1918).

Методологічною основою дисертації є принцип історизму та системного підходу до об'єктивного висвітлення явищ минулого на основі комплексного використання літературних джерел, які поєднуються методами мистецтвознавчих досліджень: систематизацією фактологічного матеріалу, порівняльним аналізом, періодизацією та класифікацією. Основою загальнотеоретичного осмислення проблем, порушених у дисертації стали роботи провідних мистецтвознавців: М.Голубця, П.Жолтовського, І.Свенціцького, В.Овсійчука, О.Сидора, К.Ціммертер, Е.Масрет та ін.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що в дисертації на основі систематизації, узагальнення й аналізу значного за обсягом фактичного матеріалу, першоджерел та архівних документів здійснено спробу комплексного дослідження проблеми розвитку вітражного мистецтва на території Галичини наприкінці XIX – на поч. XX ст., появи сюжетного вітража в храмах Греко-Католицької та Православної церков у першій третині XX ст. Уперше проводиться дослідження галицького храмового вітража, аналізуються маловідомі історичні факти та архівні матеріали щодо діяльності відомих західноєвропейських вітражних фірм та художників проєктантів, експонати фондів Національного музею у Львові. Визначаються художні особливості галицького храмового вітража кін. XIX – поч. XX ст. методом порівняльної характеристики сюжетних вітражів східної та західної християнських традицій, вирішуються проблеми реставрації та збереження традицій вітражного мистецтва.

Практичне значення дисертації полягає у комплексному мистецтвознавчому аналізі храмових вітражів Галичини кін. XIX – поч. XX ст., що приводить до розуміння культурно-мистецьких явищ, які відбувалися у центрально-європейському мистецтві. Цей аспект мистецтвознавчого дослідження підносить на новий рівень творчість М.Сосенка, Ю.Буцманюка та П.Холодного, які вписали нову сторінку в розвиток історії храмового вітражу, можливість застосування результатів дисертаційної роботи для існування церковного вітражу в сучасних умовах та проведення реставраційних робіт із збереженими вітражами кін. XIX – поч. XX ст. що є ще одним вагомим чинником дослідження. Матеріали дисертації можуть бути використані в курсі лекцій з історії українського та європейського мистецтва кін. XIX – поч. XX ст. у спеціалізованих вузах, а також для розробки навчальних програм та рекомендацій щодо збереження та реставрації вітражів.

Апробація результатів висвітлювалась на наукових конференціях :

«Історія релігії в Україні» що проводилась Академією наук України, Інститутом української археографії, Львівським музеєм історії релігії (Вітражне мистецтво на землях Галичини. Львів, 1992); «Історія релігії в Україні» - Академія наук України, Інститут української археології, Львівський музей історії релігії (Західноєвропейське вітражне мистецтво на Галичині. Львів, 1993); міжнародна наукова конференція - Львівська Академія Мистецтв «Українське Сакральне Мистецтво: традиції, сучасність, перспективи» (Культурний вітраж в історії національного мистецтва. Творчість П.І.Холодного. Львів, 1994); «Історія релігії на Україні» - Академія наук України, Інститут української археографії, Львівський музей історії релігії (Вітраж, одна з яскравих сторінок образотворчого мистецтва Ю.Буцманюка. Київ Львів, 1994); «Історія релігії на Україні» - Академія наук України, Інститут Української археографії, Львівський музей історії релігії (Історія встановлення кольорових вікон у Львівському Кафедральному костюлі. Київ Львів, 1995); міжнародна наукова конференція - Львівська Академія Мистецтв «Українське сакральне мистецтво: традиції, сучасність, перспективи» (Становлення сакрального мистецтва у храмах Галичини XVI – XX ст. Львів, 1997); Українсько-польська наукова конференція «Українсько-польські відносини в XX ст.: державність, суспільство, культура» (Галицький церковний вітраж початку XX ст.: співпраця краківської фірми Г. Желенського з українськими художниками-вітражистами. Тернопіль, 1999); Міжнародна наукова конференція «Проблеми збереження, консервації, реставрації та експертизи музейних пам'яток» (Західноукраїнський вітраж - проблеми збереження та реставрації. Київ, 2001); Міжнародна наукова конференція «2000 - ліття Різдва Христового і народна культура» (Становлення та розвиток класичного вітражу в інтер'єрі української сакральної архітектури XVI – XX ст. Львів, 2001). В контексті мистецьких проблем досліджуваного періоду, дисертанткою була підготовлена наукова концепція виставки, яка відбулася у Львівському музеї історії релігії (1989) «Львівський вітраж на зламі XIX – XX віків».

Дисертантом **опубліковано** двадцять статей, п'ять з яких - у фахових виданнях, в яких висвітлено головні положення дисертації.

Структура роботи. Дисертація (145 сторінок) складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку літератури (153 позиції) та додатку.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі розкриваються науково-теоретичні підстави для розробки теми, обґрунтовується її актуальність, визначається основна мета і завдання, предмет та об'єкт дослідження, характеризується ступінь наукової новизни проблеми та її практичне значення, подаються відомості про апробацію основних результатів дисертації.

У першому розділі «Історіографія, джерела та методологія дослідження» здійснено огляд літератури з обраної проблеми, охарактеризовано джерельну базу дисертації, конкретизуються методологічні установки дослідження.

Становлення та розвиток храмового вітража західної та східної християнських традицій на території Галичини кін. XIX – поч. XX ст. на сьогодні практично не досліджене. Існують окремі публікації у мистецтвознавчих працях М.Голубця, М.Драгана, Р.Лісовського та ін., які дають коротку інформацію про діяльність художників-проектантів поч. XX ст., не вдаючись до давніх часів. Серед поодиноких спроб вивчення вітража в радянський період є публікація В.Хохрякова, де поряд з іменами відомих польських художників Я.Матейка, Ю.Мехоффера та ін., згадано українського художника П.І.Холодного. У тому часі існують також публікації, в яких стверджується, що на західних територіях України ніколи не було українського вітражного мистецтва, а старі “кольорові вікна” – речі незначні за своїми художніми вартостями. У деяких виданнях з іменами польських художників С.Виспянського та Ю.Мехоффера пов'язують останній “великий стиль” у монументальному сакральному вітражі кін. XIX – поч. XX ст. на теренах Східної Галичини. У 1980-1990 рр. була спроба повернутися до теми галицького вітража та його проблем. Саме тоді автори гостро обговорювали проблеми старого вітража, при цьому йшлося не тільки про місце вітража в храмовій архітектурі, але й звертали увагу на катастрофічний стан, в якому перебували й перебувають на даний час старі кольорові вітражні вікна. Місцева преса висвітлювала це питання, але на жаль, практичних дій задля їх збереження не було.

Слід зазначити, що з 1970-х рр. при Львівській обласній реставраційній майстерні працювала бригада вітражистів, яка реставрувала кілька великих об'єктів: вікна церкви Успіння Пресвятої Богородиці у Львові та Львівського Кафедрального костюлу, колишньої Торгової палати (пр. Шевченка, 19) та ін. Але на поч. 1990-х рр. майстерня була розформована.

У 1989 року з ініціативи дисертанта у Львівському музеї історії релігії експонувалася виставка “Львівський вітраж кінця XIX – початку XX віків”, де була представлена збірка старих кольорових вікон, які пощастило зібрати у неодноразових експедиціях по Львову та області.

Впродовж останніх десяти років на наукових конференціях, та у різних публікаціях дисертанткою порушувались теми, безпосередньо пов'язані з історією галицького вітража, з творчістю українських та польських художників-проектантів,

діяльністю провідних фірм Німеччини, Австрії та Польщі, а також проблемами збереження та реставрації старих вітражів.

У 1996 р. Грималюк Р. захистила дисертацію «Вітражі Львова другої половини XIX початку XX сторіч». У цій праці вітраж вперше став об'єктом дослідження, крім цього, було порушено питання збереження та реставрації старих кольорових вікон. У науковому дослідженні Р.Грималюк систематизувала та каталогізувала вітражні вікна кін. XIX – поч. XX ст. у місті Львові, подала відомості про виробництво та встановлення на об'єктах окремих творів. У підрозділах дисертації виділено та проаналізовано віднайдені автором та доступні для вивчення вітражні комплекси: Кафедральний костюл, костюл сс. Францисканок, церква Успіння Пресвятої Богородиці у Львові. Основна увага у вказаній дисертації зосереджена на вітражах житлових та адміністративних приміщень періоду Львівської сецесії, проведена часткова каталогізація та атрибуція окремих зразків пам'яток початку XX ст., представлено близько 200 світлин.

У монографії «Вітражі Львова кінця XIX – початку XX століття» (Львів 2004), яка є значним внеском у вивчення вітражного мистецтва Львова і написана на основі дисертаційних матеріалів, Р.Грималюк розкрила художні особливості вітражів Львова та синтетичне трактування їх функціонування в архітектурно-просторовому середовищі міста. Коло наукових зацікавлень згаданого автора найбільше сконцентроване на сецесійному вітражі адміністративних та житлових будівель міста Львова 1900-х рр. Можна погоджуватись чи дискутувати стосовно окремих положень щодо аналізу вітражів Львівського кафедрального костюлу, костюлу сс.Францисканок у Львові, церкви Успіння Пресвятої Богородиці у Львові та ін., але було проведено велику працю над каталогізацією львівського вітражу (більше 100 пам'яток). Наше дослідження різниться із вищезгаданим визначенням щодо предмета та об'єкта дослідження. У ньому заакцентовано увагу на аналізі галицького храмового вітражу кін. XIX – поч. XX ст., на порівняльній характеристиці вітражних вікон у сакральних спорудах західної та східної християнських традицій. У дисертації представлений великий фактичний матеріал про історію та діяльність вітражних фірм Австрії, Німеччини та Польщі на території Галичини. Особливу увагу у нашій науковій роботі зосереджено на становленні церковного вітражу (на основі збірки ікон Національного музею у Львові) та на творчості українських художників-вітражистів М.Сосенка, Ю.Буцманюка та П.І.Холодного.

За останні кілька років неодноразово друкувались матеріали, що висвітлювали події, пов'язані з сучасним вітражним мистецтвом: Г. Стельмашук, Поруйновані святині відроджуються (часопис Наше життя / Нью-Йорк, грудень 1998, – С.1-2); І.Полянський, Чому Бог зазирає не в наші вікна? (часопис Експрес, 10.02.1999, – С. 7); О.Дух, Краса кольорового скла (часопис «Галицький шлях», – Львів, 1999. 27.07).

Для написання цієї наукової роботи були надзвичайно важливими публікації західноєвропейських вчених, які займалися дослідженням історії французького, англійського, німецького, австрійського вітражу, хоч вони і не торкалися історії

творення галицького вітража. Одним з найвизначніших видань цієї тематики можна вважати мистецький альбом – монографію «Світ вітражів. Двотисячна історія вітражу в 500 кольорових світлинах» («Die Welt der Glasfenster. Zwoullf Jahrhunderte abendlaundicher Glasmalerei in ueben 500 Farbbildern») Muenchen, 1976 німецький варіант) з великою кількістю кольорових репродукцій, який опублікований кількома європейськими мовами. У ньому коротко подається історія вітража Англії, Франції, Німеччини, Італії, Америки та інших країн, де був поширений цей вид мистецтва, від початку виникнення листового скла у цих країнах та появи кольорових сюжетних вітражних вікон, і до наших днів.

Під егідою міжнародного форуму *Corpus Vitrearum Medii Aevi*, що відбувся у Франції 1951 року, впродовж років у країнах Європи періодично виходять великі енциклопедичні видання з історії вітражного мистецтва, які увійшли в програму цього форуму. Працюючи у Гамбурзькій університетській бібліотеці, дисертантка мала можливість працювати з деякими виданнями *Corpus Vitrearum Medii Aevi* (наприклад: *Matous F. Corpus Vitrearum Midii Aevi. Tschechoslowakei* 1975). Під цією самою назвою «*Corpus Vitrearum Medii Aevi*», але із інформацією про вітражне мистецтво різних країн, у великих за обсягом альбомах–монографіях містяться надзвичайно ґрунтовні дослідження старого вітража, ілюстрованих великою кількістю кольорових та чорно–білих репродукцій, інформацією щодо розвитку скловиробництва, становлення вітражних майстерень, описами найвідоміших вітражних ансамблів, відомостями про художників–вітражистів. За останні десятиліття кожна країна пропагувала і продовжує популяризувати старі вітражі, висвітлюючи найґрунтовніші досягнення у галузі храмового вітражного мистецтва. Із найближчих до нас країн у цей великий проект увійшли Чехія, Словаччина та Польща. У дослідженнях австрійських мистецтвознавців міститься інформація про роботу фірми *Tirol Glasmalerei und Mosaikanstalt*, яка плідно працювала на західноукраїнських землях наприкінці XIX – поч. XX ст. У публікаціях К. Ціммертер (K. Zimmerter) та Е. Маєрет (E. Maireth) згадуються окремі (не всі відомі нам) об'єкти вітражних ансамблів, виконаних у матеріалі цією фірмою не тільки для Галичини, а й для інших великих міст центральної та східної Європи. У виданні К. Ціммертер «Книга - та друкарське видання «Тіролія», Інсбрук (Buch – und Kunstdruckerei “Tyrolia”, Innsbruck), присвяченому ювілею створення фірми 1861–1911 pp., подаються відомості про заснування та подальшу роботу фірми протягом вказаних десятиліть, згадуються замовлення в Україні (Кафедральні костьоли у Тарнові (ст.29), у Львові (ст.35), мозаїка у Свято-Георгієвській церкві, що знаходиться на вул. Короленка).

Маєрет Елізабет у 1986–1987 pp., яка захистила дисертаційну роботу «Історія фірми тірольських вітражів та мозаїки з Інсбруку» (“*Die Geschichte der Tiroler Glasmalerei – und Mosaikanstalt in Innsbruck*”), висвітлює діяльність фірми у Львові, Одесі та Миколаєві (ст.18,55,59). В окремому розділі автор подає відомості про мозаїчні роботи, де в переліку об'єктів згадується православна (але не уточнено яка) церква у Галичині (ст.59), а також діяльність фірми до 1911р. У дисертації

підкреслено цінність інформації німецьких дослідників щодо роботи мюнхенської вітражної фірми Mauer'sche Hoffkunstanstalt.

У 1970–90 рр. у Польщі з'явилися публікації на основі архівно-документальних досліджень про історію польського вітража кін. XIX– поч. XX ст., зокрема, робіт краківських вітражних фірм, що мають безпосереднє відношення до розвитку церковного вітража початку XX ст. на території Східної Галичини. Дослідження Х. Павловської стосується діяльності одного з найвідоміших польських вітражних закладів першої половини XX ст. – Краківської фірми вітражів та мозаїки Г.Желенського. Завдяки саме цій фірмі церковні вітражні ансамблі до сьогодні прикрашають наші храмові споруди.

Розширений історично–оглядовий характер має книга Х. Павловської «Вітражі в краківських будівлях на зламі XIX – XX ст.» з великою кількістю кольорових та чорно-білих репродукцій. Це видання становить цінне джерело інформації щодо замовлень та виготовлення кольорових вікон у храмових та світських спорудах Польщі, зокрема – у Східній Галичині. Окремі розділи автор присвячує висвітленню діяльності польських вітражних фірм, художників–вітражистів, проблемам старого польського вітража. Щоправда, у цій книзі лише згадано про можливість існування вітражів фірми Желенського у галицькій архітектурі.

Польське товариство прихильників історії та пам'ятників Кракова (Rocznik Krakowski w 1987) у виданні D. Szapczynska «Свіцькі вітражі в Кракові» («Swiecki witraze w Krakowie») повніше та ширше представляє польський вітраж початку XX ст. в архітектурних спорудах Кракова. Паралельно з історією створення та розвитку закладу Г. Желенського, тут йдеться й про інші вітражні фірми поч. XX ст. у Польщі, співпрацю визначних польських художників Я.Матейка, Я.Биковського, С.Виспянського та ін. із майстернями–виробниками.

В публікації Ж. Дорожної «Витражи» (журнал «Наше наследие» 1990р. № IV) подається згадка про велике вітражне вікно в Ісааківському соборі, яке в матеріалі виконане у Мюнхені на початках 1840-х років. Вагомим, і чи не єдиним дослідженням у галузі російського вітража, є каталог петербурзьких класичних вітражних вікон, де у стислій формі представлені всі знані на сьогоднішній день вітражі періоду 1917–1998 рр.

Історичних матеріалів щодо вітражів західної та східної християнських традицій на території Галичини практично немає. Тому можливість працювати у бібліотеках Австрії (бібліотека Віденського інституту прикладного і декоративного мистецтва), Німеччини (бібліотека Гамбурзького Університету), Польщі (бібліотека Ягеллонської Академії) та архівах майстерні Г.Желенського, а також листування автора із науковцями згаданих країн стали основою дослідницької праці, її джерельною базою. Аналізуючи процеси становлення та розвитку вітражів західної традиції, ґрунтовно вивчаючи основні художньо–стильові особливості вітража періоду Середньовіччя та XIX – XX ст., досліджуючи методи роботи вітражних фірм, що працювали у Галичині, дали змогу проаналізувати у дисертації появу

галицьких церковних сюжетних вікон і визначити їх місце в творенні мистецтва вітражу в хоамовах спорудах західного та східного обряду на зламі XIX – XX ст. Джерельну базу дисертації становлять також вітражі кін. XIX – поч. XX ст., які знаходяться у храмових спорудах і є доступними для вивчення.

Методика дослідження базується на методі порівняльно-історичного аналізу процесів творення вітражів східної та західної християнських традицій на території Галичини наприкінці XIX – поч. XX ст. а також за допомогою порівняльного методу у дисертації проведено паралелі між храмовими вітражами християнських традицій даного часового періоду. Проаналізувавши історію храмового вітражу у Західній і Східній Європі та синтезувавши отримані результати, накреслено схему становлення вітражного мистецтва кін. XIX – поч. XX ст. на території Галичини.

Розділ другий «Історія розвитку церковного вітража Галичини у контексті європейського вітражного мистецтва», складається з п'яти підрозділів і висвітлює історико-культурні чинники, які впливали на процеси становлення мистецтва храмового вітражу в західній та центральній Європі, другої половини XIX – поч. XX ст., на розвиток галицького церковного вітражу періоду Середньовіччя, XVI–XVIII ст., кінця XIX–першої третини XX століття.

У першому підрозділі «Європейський вітраж: історія становлення» коротко висвітлена історія західноєвропейського готичного вітражу, його місце і значення у храмовій архітектурі, особливості художньої мови, композиційної та кольористичної побудови, техніко-технологічного виконання. Саме у період XII–XV ст. були сформовані основні засади композиційного, кольористичного та образно-змістовного виразів цього виду мистецтва. Високий рівень готичного вітражу мав вплив на власний розвиток у наступних століттях, а технологічні особливості виготовлення та методи обробки листового скла лягли в основу творення кольорових сюжетних вікон у наступні століття. Із середини XIX ст. вітраж одержав своє відродження перш за все як вид монументального храмового мистецтва.

У цьому підрозділі також розглядається генеза церковного вітражу на окреслених в дисертаційній роботі територіях. Спираючись на археологічні та літературні джерела, власні дослідження стверджується: в давні часи (III–IX ст.) на території України існувало скловиробництво, зокрема вироблялось листове скло, що підтверджують зібрані та систематизовані історичні та історіографічні джерела. У княжі часи (X – XIII ст.) найбільш вживаним було “лунне” віконне скло, то вже у період XVI – XVIII ст, поряд із круглими скельцями широко впроваджуються “болони” для вікон, виготовлені методом “халяви”. Літературні джерела розповідають про вітражні вікна церков території Галичини – історичні факти підтверджують існування цехів чи окремих майстерень, які виконували замовлення на виготовлення «шиб» чи «болонів» для вікон храмових споруд та житлових приміщень у XV – XVI ст. Надзвичайно важливу інформацію, щодо існування орнаментальних вітражних вікон в галицьких церковних спорудах надає збірка ікон Національного музею у Львові. Під цим оглядом цілий ряд пам'яток XVI – XVIII ст.

характеризуються широким впровадженням архітектурних або архітектурно-пейзажних мотивів, які використовуються як тло для канонічних сюжетів і де присутні зображення вітражних вікон із орнаментальними композиціями.

У другому підрозділі «Вітраж в храмових спорудах Галичини кінця XIX – початку XX ст.», розглядаються становлення та розвиток сюжетного вітражу на території Галичини. У хронологічній послідовності, спираючись на архівні та археологічні матеріали у дисертації досліджено, що на території Галичини, ще у період Середньовіччя існували вітражі у Львівському кафедральному костьолі, у Львівському арсеналі, у костьолі міста Дрогобича та ін. Жодна із згаданих пам'яток не дійшла до нас у первозданному вигляді.

На сьогоднішній день збереглися кольорові сюжетні вітражі, які були встановлені наприкінці XIX – поч. XX ст. Їх появі сприяли об'єктивні фактори: розбудови міст, масові реставраційні проекти, розвиток промисловості. Тільки у містах та селах Перемишської спархії у тому часі було перебудовано та реставровано більше як двадцять відсотків усіх існуючих церков: це близько вісімсот одиниць, між якими тільки у Львові: костьол Івана Хрестителя (1887 р.), костьол Марії Сніжної (1882-92 рр.), церква Онуфрія (1902 р.) та багато інших; будуються нові будівлі: костьол сс. Францисканок (1897–88 рр.), церква Преображення Господнього (1893 р.), Російська православна церква (1900 р.) та ін. В матеріалі вітражні вікна для більшості храмових споруд Галичини виконують дві західноєвропейські майстерні: німецька фірма Meyer'sche Hofkunstanstalt з Мюнхену та австрійська Tirol Glasmalerei und Mosaikanstalt з Інсбургу, на початку XX ст. преорітет у виготовленні кольорових вікон перейняла фірма Krakowski Zaklad Witrzow i Mozaiki S.G. Zelenski.

Наступні три підрозділи дисертації – «Вітражні вироби мюнхенської фірми Мауера», «Продукція австрійської фірми з Тіролії на території Галичини» та «Співпраця художників-вітражистів Галичини з майстернею Г.Желенського у Кракові» присвячені діяльності кожної із згаданих вітражних фірм: визначено їх історичне, тематичне, стилістичне та технологічне спрямування. На основі аналізу використаних історичних матеріалів та вивченню збережених на сьогоднішній день вітражних пам'яток спостерігаємо високий мистецький рівень галицьких вітражів кінця XIX – поч. XX ст. Спираючись на історично-документальні матеріали та аналізуючи доступні для вивчення вітражні об'єкти, прослідковуємо закономірність появи галицького сюжетного вітражу в церковних спорудах на поч. XX ст. Саме співпраці українських художників-монументалістів поч. XX ст. М.Сосенка, Ю.Буцманюка та П.І.Холодного із краківською фірмою Witrzow i Mozaiki S.G. Zelenski присвячено найбільший за обсягом п'ятий підрозділ дисертації.

У третьому розділі - «Художні особливості храмового вітража Галичини західної та східної християнських традицій кін. XIX - поч. XX ст.», зокрема, досліджуються вітражі, проєктовані відомими європейськими художниками, які в матеріалі виконані німецькою та австрійською фірмами. На конкретних прикладах

(Львівський кафедральний костюл та костюл св. Францисканок) продемонстровано образно-мистецьке, композиційне, кольористичне, графічне та техніко-технологічне вирішення вітражів кінця XIX ст.

Аналізуючи стилістичне, тематичне та ідейне спрямування церковних вітражів початку XX ст. не можемо вважати, що сюжетний вітраж був штучно «перенесеним» з католицької традиції до галицьких церковних споруд, хоча і, суб'єктивно підходячи до даного питання, не можемо заперечувати факту існування наслідувань «модерних» течій та розповсюдження «європейського» мистецтва на галицьких територіях. Без сумніву, на формування церковного вітражу поч. XX ст. мав великий вплив розвиток цього виду мистецтва в країнах Західної та Центральної Європи. Галицький вітраж у тому часі формувався у складних взаємодіях та взаємовпливах європейських культур, набираючи своїх, специфічних рис. Він міцно входить в образно-конструктивну систему інтер'єру церкви, своєрідно трансформуючись у новий яскраво виражений вид монументального мистецтва із характерними стилістичними прикметами.

У четвертому, останньому розділі «Проблеми реставрації та збереження традицій галицького вітража кін. XIX – поч. XX ст. в сучасному українському мистецтві» розглядаються можливості порятунку старого галицького вітражу. Протягом тривалого часу проблеми збереження чи контролю над вітражами кін. XIX – поч. XX ст. практично не піднімалось. У розділі дисертації коротко розглянуто особливості творення вітражів кін. XIX та поч. XX ст., способи їх виготовлення, методи проведення реставраційних робіт. Зокрема, на думку автора, основними чинниками «механіки» виготовлення вітражних вікон на металевій основі є конструктивні, кольористичні та технологічні особливості, завдяки яким вітраж є не тільки високомистецьким твором, але й міцним та витривалим щодо зовнішніх та внутрішніх факторів. Звернено увагу на характеристику матеріалів та технологій виготовлення вітражів кін. XIX та поч. XX сторіч, способи їх використання у проведенні реставраційних робіт. Спираючись на власний досвід, проводячи експерименти, вивчаючи старі методи роботи із листовим склом та металами, пристосовуючи та використовуючи власні технології, плідно співпрацюючи і будучи учасником новоствореного професійного вітражного об'єднання «Вікно», дисертантка пропонує ряд заходів щодо реставрації та збереження галицького вітражу кінця XIX та початку XX ст.

ВИСНОВКИ

Дослідження історії церковного вітражного мистецтва на території Галичини другої пол. XIX – поч. XX ст. та основних етапів його становлення та розвитку в контексті європейського мистецтва храмового вітражу, дає підстави для відповідних висновків.

Церковне вітражне мистецтво кін. XIX – поч. XX ст. в Галичині виступає окремою ділянкою монументального мистецтва, позначеною цілою низкою

характерних ознак, які стосуються передовсім особливостей проектування та виготовлення вітражів, їх функціонального призначення та художньо-стилістичних особливостей. Церковний вітраж на території Галичини є свого роду феноменом мистецької культури східної християнської традиції.

Крім історичних та археологічних джерел, які підтверджують існування листового (вітражного) скловиробництва (III – XII ст.), досліджено найхарактерніші пам'ятки іконопису XVI – XVIII ст., зокрема, із збірки Національного музею у Львові, зображення в яких підтверджують широке впровадження у церковну архітектуру кольорових та безкольорових орнаментальних засклень. Художники – іконописці надзвичайно виразно та чітко вимальовували вітражні вікна інтер'єрів із сталими композиційними схемами, на яких можна розпізнати не тільки матеріали, з яких виготовлений вітраж, але визначити способи обробки, встановити якими техніко-технологічними методами виконані фрагменти.

У XVI – XVIII ст., як свідчить церковний живопис, у храмових інтер'єрах існують виключно орнаментальні кольорові чи одноколірні (часом прозорі) скляні композиції. У цей період у церковній архітектурі відсутні вітражні сюжетні зображення. Різноманітність конфігурацій фрагментів в орнаментальних композиціях церковних вітражів свідчить про професійну майстерність робітників, їх уміння надавати фрагментам листового скла потрібної форми: чотирикутної, восьми чи шестикутної, лускоподібної та інших. Практично у всіх іконах XVI – XVIII ст., на яких зображено вікна із вітражами, з'єднуючим матеріалом є метал (автором опрацьовано близько 300 ікон із збірки НМУ, які це підтверджують).

Паралельне існування східної та західної християнських традицій на території Галичини у XVI – XVIII ст., доводить закономірність взаємовпливів цих культур у мистецтві храмового вітражу. Хоча ми не маємо жодних даних про існування в церковній архітектурі східного обряду сюжетних кольорових зображень. На вітражі східної християнської обрядовості того часу традиція костьольного сюжетного вітража не розповсюджувалась, що є підтверджено пам'ятками іконопису згаданого періоду.

З серед. XIX ст. усі зміни, які відбувались у культурному житті Європи не могли оминути і територію Галичини, де проходили будівничі, реставраційні та оновлювальні роботи в храмових спорудах. Це позначилось і на вітражному мистецтві. В дослідженні висвітлена діяльність відомих вітражних фірм Німеччини, Австрії та Польщі в Галичині. Роботи цих закладів і сьогодні знаходяться у храмових спорудах східної та західної християнських традицій у первісному вигляді і вказують на високий рівень вітражного мистецтва в Галичині наприкінці XIX ст.

На основі архівних, історичних та літературних матеріалів з бібліотек Німеччини, Австрії та Польщі висвітлено основні відомості про вітражні фірми-виробники, їх діяльність. У храмах західної християнської традиції наприкінці XIX ст. встановлюються кольорові вікна, проекти до яких створювали відомі польські художники Я. Матейко, Ю. Мехоффер, Т. Аксентович та ін. в матеріалі виконувались

вітражними фірмами: німецькою Мауера з Мюнхену (Mauer'sche Hoffkunstanstalt) та австрійською із Інсбруку (Tirol Glasmalerei und Mosaikanstalt).

На початку ХХ ст. вітражі виконували українські художники, які плідно працювали у галузі монументального мистецтва і яким належать пректи комплексного рішення інтер'єрів галицьких храмових споруд. В процесі роботи виявлено, що доступні для дослідження та цілісно збережені церковні вітражі поч. ХХ ст. в Галичині у матеріалі виконані краківською фірмою Г. Желенського. У тому часі створюються та функціонують фірми, які виготовляють листове скло та впроваджують його у храмові і світське будівництво. Але у зв'язку з тим, що виготовлення сюжетного вітража на металевій основі із високими вимогами щодо якості роботи із складними технологіями не отримало особливого розповсюдження у традиціях східної християнської культури, ці фірми не виконували складних сюжетних вітражів у матеріалі, відповідно не були конкурентноздатними для великих європейських вітражних фірм. З часом більшість подібних фірм була викуплена сильнішими та багатшими вітражними закладами.

Церковний вітраж поч. ХХ ст. композиційними, колористичними та образно-художніми рисами відрізняється від кольорових сюжетних вікон кін. ХІХ – поч. ХХ ст. у католицьких храмах, які сьогодні збережені у Галичині і які були проєктовані відомими у Європі художниками. Якщо в давні часі вітражні вікна у церкві виконували роль декоративної прикраси та були основним джерелом світла, то в ХХ ст. ці твори репрезентують високий рівень сюжетного вітражу. Церковний вітраж початку ХХ ст. – це мистецький твір із глибоким богословсько-символічним підтекстом, винятково майстерними композиційними, колористичними, графічними та техніко – технологічними вирішеннями. Цілісність композиційних рішень, чітко продумана система кольорних заповнень площин вікна, монументальність та статичність у зображенні фігур, витонченність контурних силуетів, делікатне малярське моделювання ликів та рук відрізняють вітражні, проєктовані українськими художниками – монументалістами поч. ХХ ст. Зводячи до мінімуму технологічні можливості збагачення поверхні листового скла, вітражі проєктуються у такий спосіб, щоб максимально виявити характеристики скла як матеріалу, а саме: повна відмова від темних кольорів, використання напівпрозорого скла, збагачення поверхні скляними (прозорими) фарбами, вмиле оперування густотою та тональними градаціями кольорового скла, широке впровадження технології травлення накладних фрагментів та інших технічних прийомів. Таким чином вітраж “висвітлюється”, набирає особливого образно-художнього ладу, демонструється краса скла - як матеріалу. У церковних вітражах поч. ХХ ст., немає зайвої подрібненості, різких контрастів чи складних кольорових градацій; практично відсутня світлотінь. В інтер'єрі вони уподібнюються до фрескового малярства, органічно поєднуються із стінописом, іконописом, різбленням. Богословський зміст кольорових вікон у церковній споруді базується на традиціях української іконографії, а образи святих уподібнюються до зображень на іконах чи стінопису, особливо загострюються образні характеристики святих.

Розглянуто основні технічні засади щодо виготовлення нових та реставрації старих храмових вітражів. Використовуючи відомі із літературних джерел прийоми роботи із кольоровим листовим склом та металом, а також спираючись на власний досвід, запропоновано цілий ряд різних заходів щодо проведення відновлюючих та реставраційних робіт.

У дисертації запропоновано рекомендації щодо програми збереження та реставрації пам'яток вітражного мистецтва кін. ХІХ – поч. ХХ ст. на території західних областей України. Результати дослідження знайшли своє продовження у сьогоденній діяльності художників та майстрів-вітражистів, які демонструють професійне ставлення до реставрації старого галицького вітража та творення нового – сучасного.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Гах І. Як врятувати вітраж? // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1990. № 1. – С. 3-4;
2. Гах І. Диво вікна П.І.Холодного // Людина і світ. -Київ, 1990. – № 10-12. – С.12;
3. Гах І. Вітражне мистецтво на землях Галичини // Матеріали наук.конф. «Історія релігії на Україні» – Львів: Логос, 1993. – С. 14-16;
4. Гах І. Культурний вітраж в історії національного мистецтва // Матеріали наук. конф. «Українське сакральне мистецтво: традиції, сучасність, перспективи». –Київ–Львів: ЛАМ, 1995. – С. 83-89;
5. Гах І. Вітраж - одна з яскравих сторінок монументального мистецтва Ю.Будцманюка// Матеріали наук.конф. «Історія релігії на Україні». – Львів: Логос, 1994. – С.45-46;
6. Гах І. Історія становлення кольорових вікон у Львівському Кафедральному костюлі 1892-1898 // Матеріали наук.конф. «Історія релігії на Україні». – Львів: Логос, 1995. – С.100-102;
7. Гах І. Становлення українського вітражу // Образотворче мистецтво. – К., 1998. – № 2. –С.15-17;
8. Гах І. Проблеми реставрації галицького вітражу кінця ХІХ поч. ХХ ст. // Будуємо інакше. – Львів, 1998. – №1. – С. 4-6;
9. Гах І. Галицький церковний вітраж початку ХХ ст.: співпраця краківської фірми Г.Желенського з українськими художниками-вітражистами // Матеріали міжн.наук.конф. «Українсько-польські відносини в ХХ ст.: державність, суспільство, культура» – Тернопіль, 1999. – С. 229 - 240;
10. Гах І. Українське сакральне мистецтво: проблеми розвитку, збереження і реставрації // Київська церква. (Львів-Київ), – 2000. – № 2(8). – С. 100 -101;

11.Гах І. Вітражні імпровазації львівської професійної асоціації художників-вітражистів «Вікно» // Каталог виставки (вступна стаття). – Львів: Малті М., 2000;

12.Гах І. У світлі вітражного «Вікна» // Київська церква. (– Львів-Київ) – 2001. – № 2-3 (13-14). –С. 274-275;

13.Гах І. Львівський культовий вітраж: історії минулого у майбутнє // Різдво Христове (статті і матеріали). – Львів : Логос, 2001. – С. 188 -191;

14.Гах І. Вітражний світ «Вікна» (короткий підсумок пройденого) // Будуємо інакше.(– Львів), 2001. – С. 4-5.

15.Гах І. Західноукраїнський вітраж - проблеми збереження та реставрації // Матеріали III міжн. наук.-практ. конф. "Проблеми збереження, консервації, реставрації та експертизи музейних пам'яток. – Київ, 2001. – С. 29-30.

16. Гах І. Вітражі фірми Tiroler Glasmalerei und Mosaikanstalt у церквах Львова.// Вісник Львівського Університету (мистецтвознавство). – Львів, 2002. – С.161-167.

17. Гах І. Становлення та розвиток класичного вітражу в інтер'єрі української сакральної архітектури XVI - XX ст. // Народознавчі зошити. – Львів,2003. № 1-2 . – С. 240-246.

18.Гах І. З історії становлення церковного вітража // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2004. –Т. CCXLVIII. –С. 362-371.

АНОТАЦІЇ

Гах Ірина Степанівна. Храмовий вітраж Галичини кінця XIX - початку XX ст.: Західноєвропейський контекст (становлення, художні особливості, проблеми реставрації). -Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.06. - декоративно-прикладне мистецтво.- Львівська національна академія мистецтв, Львів, 2006.

Дисертацію присвячено дослідженню храмового вітражу Галичини кінця XIX - початку XX ст. в контексті основних явищ і тенденцій розвитку вітражного сакрального мистецтва у Європі. На основі комплексного аналізу стану вітражного мистецтва у Галичині наприкінці XIX - початку XX ст. розглядається характер становлення храмового вітражу кінця XIX - першої третини XX ст., творчість художників-вітражистів та діяльність відомих європейських вітражних майстерень. Церковний вітраж Галичини початку XX ст. аналізується в аспекті художньо-стильових, стилістичних, техніко-технологічних особливостей.

Ключові слова: вітраж на металевій основі, мистецтво вітражу, художньо-стильові особливості, костельний та церковний вітражі.

Гах Ирина Степановна. Храмовые витражи Галичины конца XIX – начала XX вв.: западноевропейский контекст (становление, художественные особенности, проблемы реставрации) - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.06 - декоративно-прикладное искусство.- Львовская национальная академия искусств, Львов, 2006.

Диссертация посвящена исследованию храмовых витражей Галичины конца XIX - начала XX вв. в контексте основных явлений и тенденций развития витражного сакрального искусства в Европе. На основе комплексного анализа состояния витражного искусства Галичины конца XIX - начала XX вв. рассматривается характер становления храмового витража конца XIX начала - первая треть XX вв., творчество художников-витражистов, деятельность известных европейских витражных мастерских. Церковный витраж Галичины начала XX вв. анализируется в аспекте художественно-стилевых, стилистических, технико-технологических особенностей.

Ключевые слова: витраж на металлической основе, искусство витража, художественно-стилевые особенности, костельный и церковный витражи.

Iryna Stepanivna Gakh. Church Stained Glass of Galicia of the Late 19 th - Early 20th Centuries: the Western European Context (Formation, Artistic Peculiarities, Restoration Problems). - Manuscript.

Dissertation for a Candidate of Art's degree, speciality 17.00.06: Arts and Crafts.- Lviv National Academy of Art, City of Lviv, 2006.

The dissertation deals with the studies of church stained glass of Galicia of the late 19 th - early 20 th centuries in the context of basic phenomena and progress trends of stained glass sacral art in Europe. The nature of church stained glass formation in the late 19 th - first third 20 th century, the creative work of artists who had been making fine glass and the activity of famous European fine glass workshops is examined on the basis of complex analysis of stained glass art of Galicia of the late 19 th - early 20 th centuries. The church stained glass of Galicia of the early 20 th century is analyzed from a perspective of artistic, stylistic, technical and technological peculiarities.

Key words: metal-backed stained glass, art of stained glass, art and style peculiarities, stained glass of Roman-Catholic and Orthodox churches.

Подано до друку 27 квітня 2006 р. Формат 60x90 1/16
Папір офсетний № 1. Умовн.-друк.арк. 1
Облік.-вид.арк. 1. Наклад 100 прим.

Видруковано у Редакційно-видавничому відділі ЛНАМ
Завідувач В.Бадяк

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 1710 від 11 березня 2004 р.

вул. Кубійовича, 38, м. Львів, 79011
тел. (0322) 74-14-13; факс: (0322) 76-14-82

www.artacademy.lviv.ua
artacademy@mail.lviv.ua

452706

АВ 67.922

1003 ОБ

МИСТ